

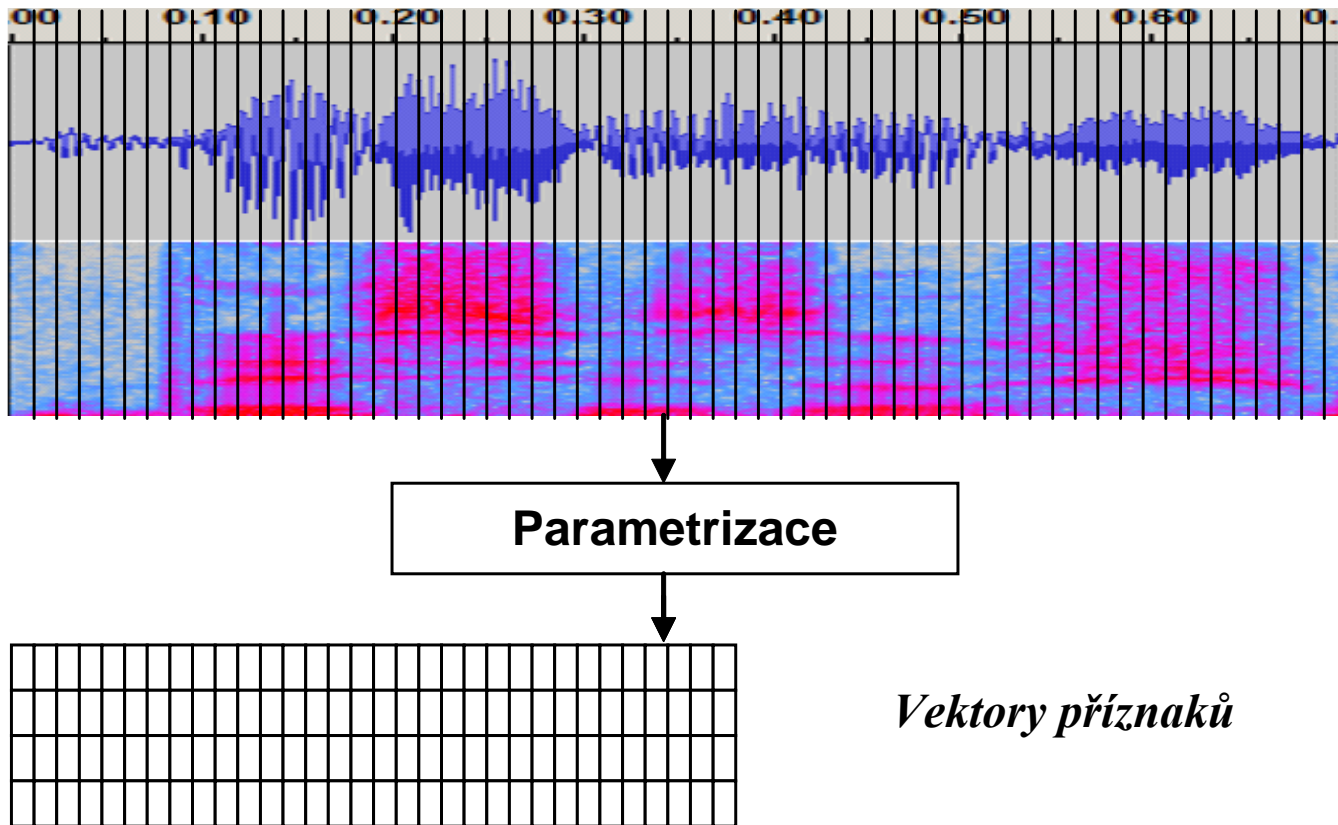
Pokročilé metody rozpoznávání řeči

Přednáška 2

Kepstrum a kepsrální příznaky

Parametrizace signálu

Cíl: reprezentovat signál redukováním počtem dat vhodných pro rozpoznávání

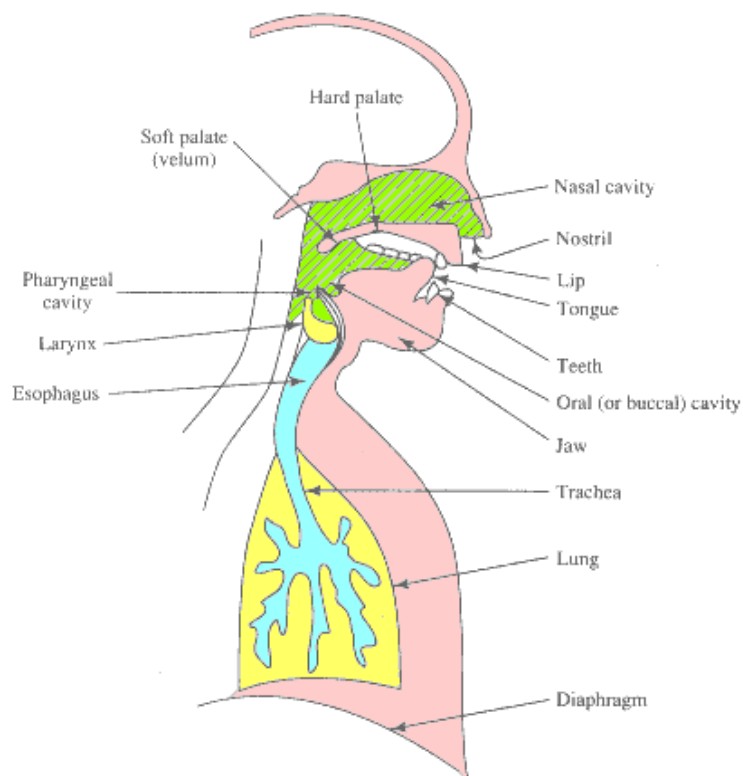
Historický vývoj příznaků

- ~ 1960 – energie, počet průchodů nulou (minimální výpoč. nároky)
- ~ 1970 – spektrum a spektrální příznaky (možné díky FFT)
- ~ 1980 – lineárně prediktivní koeficienty (LPC)
- ~ 1990 – kepstrum a kepstrální příznaky (MFCC), delta příznaky
- ~ 2000 – různé modifikace kepstrálních příznaků (PLP, RASTA), transformace příznakových vektorů
- ~ 2010 – návrat ke spektr. příznakům (v souvislosti s DNN)
- ~ 2015 – rozvoj DNN umožnil experimentovat přímo se vzorky (bez nutnosti příznaků)

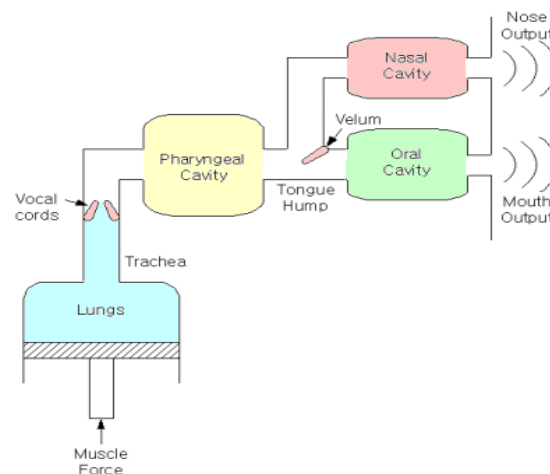
Kepstrální příznaky patří dodnes k nejpoužívanějším v praxi.

Modely tvorby řeči

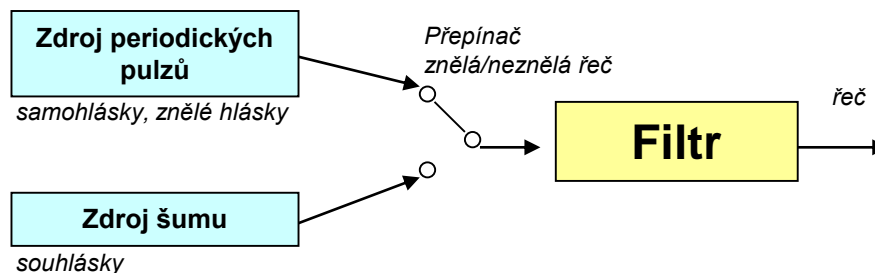
Řečové orgány

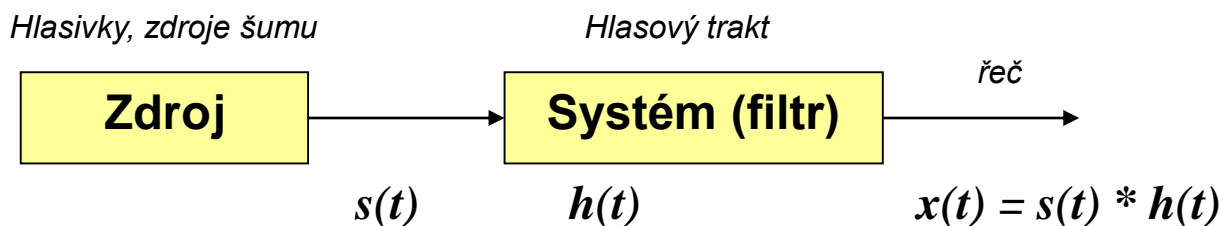
Mechanický model

Systémový model: zdroj - filtr

Systémový model

V modelu je řeč konvolucí zdrojového signálu a imp. odezvy systému

Co je důležitější pro rozpoznávání OBSAHU řeči?

- charakter zdroje závisí na výšce hlasu, na intonaci, ...

- nastavení systému (filtru) se mění v závislosti na hláskách

Jak odělit informaci o systému od informace o zdroji?

Je třeba provést dekonvoluci.

Kepstrum a jeho princip

Konvoluce v časové oblasti

$$x(t) = s(t) * h(t)$$

se ve spektru změnil na součin

$$X(f) = S(f) \cdot H(f)$$

po zlogaritmování na součet

$$\log X(f) = \log S(f) + \log H(f)$$

po inverzní FFT

$$x'(t) = s'(t) + h'(t)$$

Prostor, ve kterém jsou definovány signály $x'(t)$, $s'(t)$ a $h'(t)$ se nazývá

KEPSTRUM angl. Cepstrum

Názvosloví vzniklo přesmyčkami (1963)

Spectrum -> Cepstrum

Frequency -> Quefrequency

Filter -> Lifter

Praktický význam kepstra

Konvoluce v časové oblasti

$$x(t) = s(t) * h(t)$$

se převede na součet v kepstru

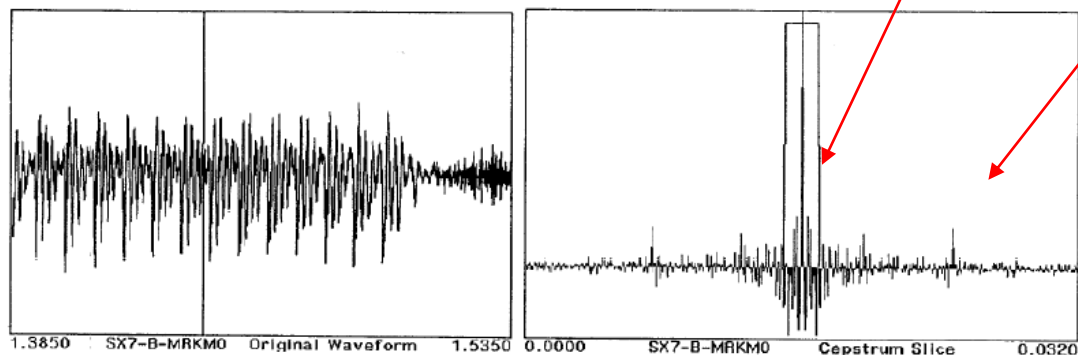
$$x'(t) = s'(t) + h'(t)$$

a pokud se obě složky $s'(t)$ a $h'(t)$ nacházejí v různých oblastech na *kefrenční ose*, dají se od sebe separovat.

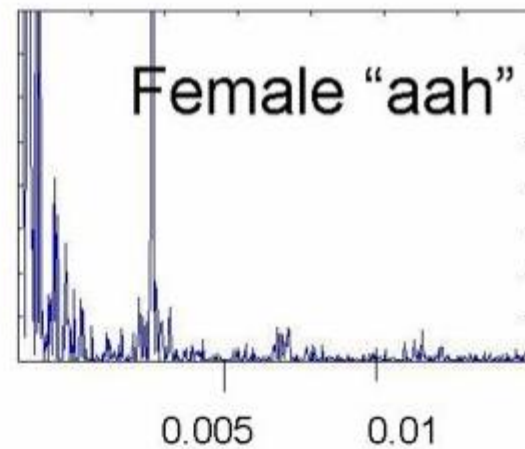
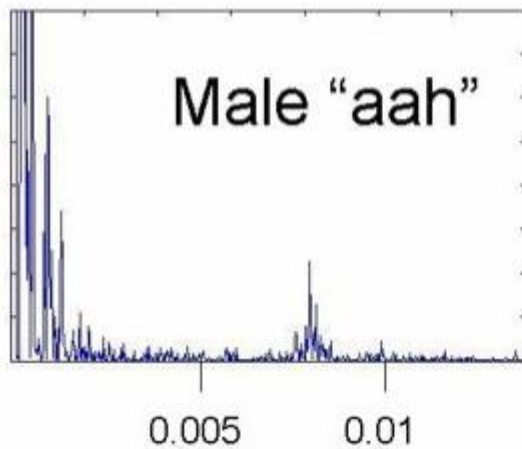
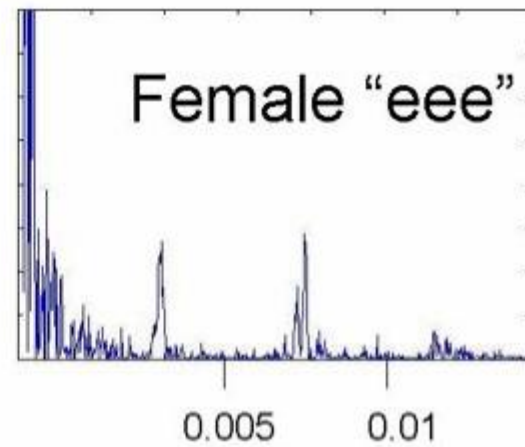
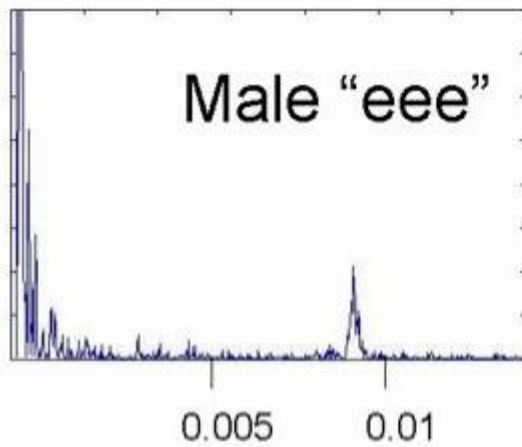
U řeči toto platí, protože

periodické (hlasivkové) buzení **se transformuje do oblasti vyšších kefrencí**, zatímco informace o filtru **se soustředí na nízkých kefrencích**

a lze je tedy oddělit vhodným výřezem (oknem)

Illustrate kepstra (1)

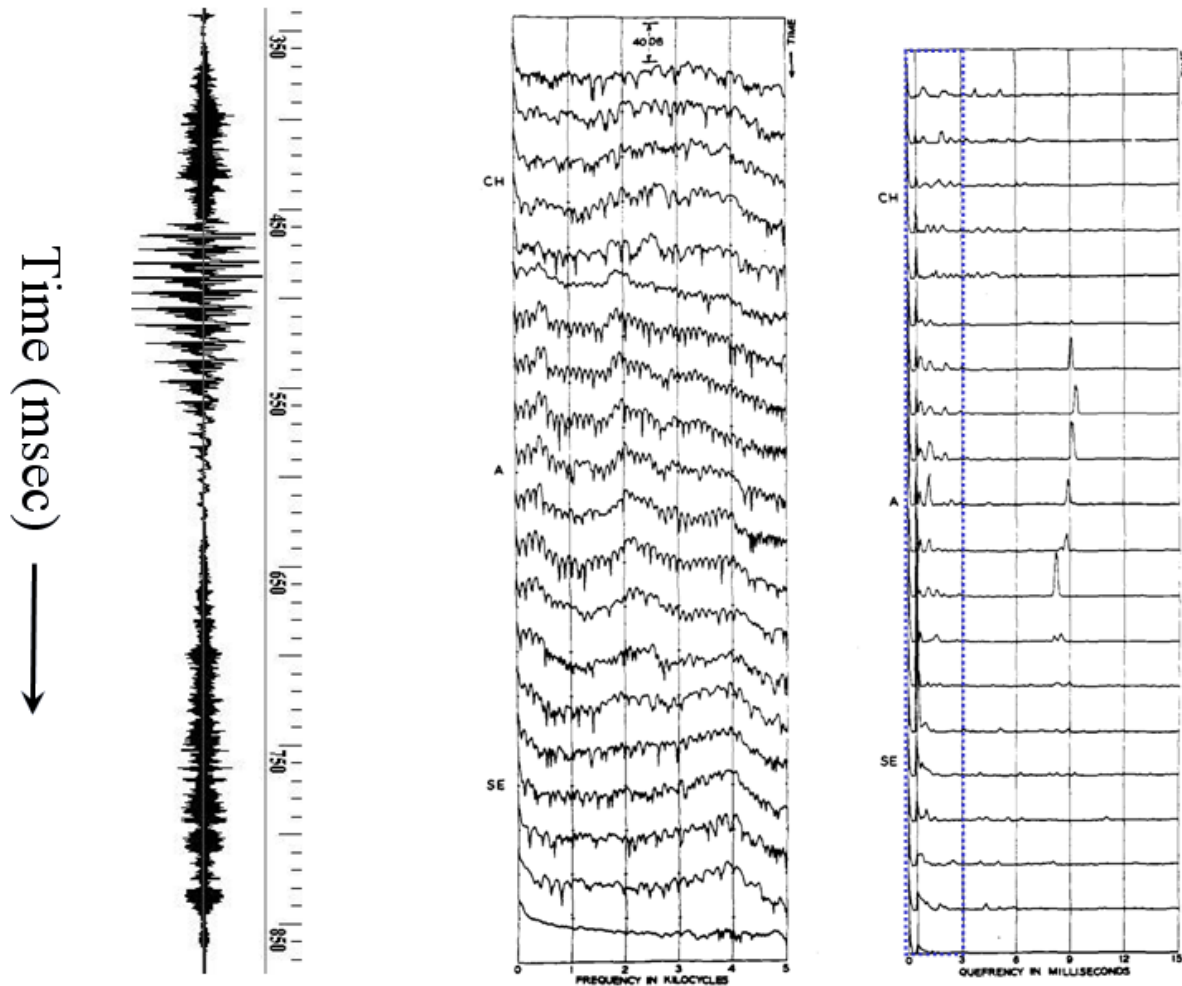

Illustrate kepstra (2)

time domain

spectral domain

cepstral domain

(spectrum and cepstrum image from A.M. Noll, 1967)

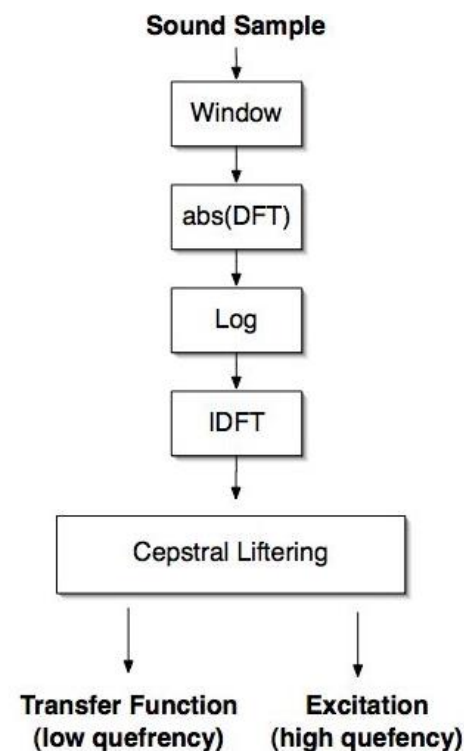
Reálné kepstrum

Při zjednodušeném výkladu jsme se nezabývali tím, že spektrum je definováno v komplexní rovině, logaritmus by tudíž také musel být komplexní, a komplexní by tudíž bylo i kepstrum.

Pro praxi je dobře použitelné **reálné výkonové kepstrum**.

Kroky při jeho výpočtu:

1. Signál v daném framu
2. Vynásobení hammingovým oknem
3. FFT
4. Modul FFT a kvadrát (výkon)
5. Logaritmus
6. IFFT
7. Vyříznutí nízkých kefrencí - vynásobení vhodným oknem

Dvě metody výpočtu kepstra

1. LPC kepstrum

Přes výpočet lineárně predikčních koeficientů (LPC)

- je rychlejší na výpočet,
- snáze implementovatelné,
- využíváno zejména v 90. letech

2. MF kepstrum (MFCC, Mel-Frequency Cepstral Coefficients)

Výpočet podle definice přes FFT, log a IFFT.

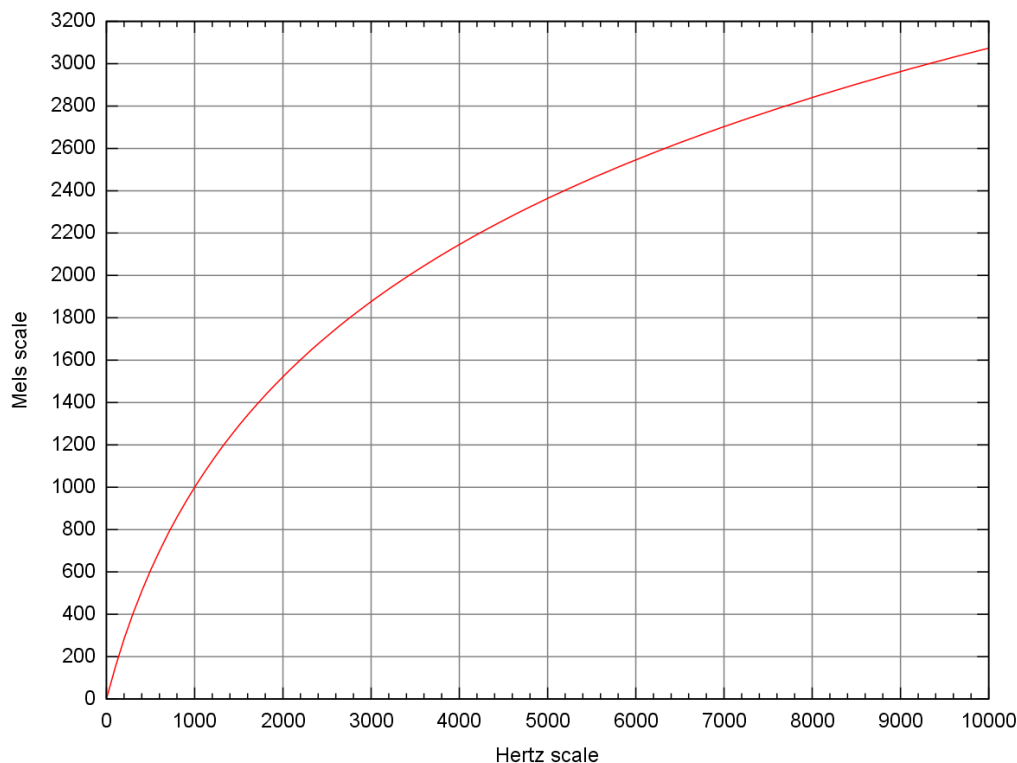
- používá křivku lidského vnímání frekvencí (mel stupnici)
- dává poněkud lepší výsledky při rozpoznávání,
- implementace na dnešních procesorech již není problém

Melová stupnice frekvencí

Frekvence se standardně měří v jednotkách Hz.

Lidské ucho však vnímá zvukové frekvence poněkud odlišně

– u vyšších frekvencí již není schopno tolik rozlišovat rozdíl.

Experimentálně stanovena křivka
a převodní vztah:

$$m = 2595 \log_{10}\left(\frac{f}{700} + 1\right) = 1127 \log_e\left(\frac{f}{700} + 1\right)$$

Vznikla myšlenka, že i pro
rozpoznávací systémy by bylo
vhodné skutečné frekvence
transformovat podle této křivky.

Výsledky ukázaly, že to **funguje**.

Podrobný popis výpočtu MFCC (1)

Uveden popis, který se standardně používá v mnoha ASR systémech (včetně našich na TUL), a který je standardně k dispozici v HTK.

Níže budou uvedeny parametry a nastavení pro řeč vzorkovanou na **16 kHz**.

1. Krok – Vyříznutí jednoho framu signálu

Délka framu   25 ms – 400 vzorků

Posun framu   10 ms – 160 vzorků

2. Krok – aplikace preemfázového filtru

Signál ve framu projde HP filtrem $y(n) = x(n) - 0,97 x(n-1)$

Přínosy:

- a) posíleny vyšší frekvence (jsou zeslabeny cestou k mikrofonu)
- b) dynamicky potlačena ss složka vznikající na zvukových kartách

Podrobný popis výpočtu MFCC (2)

3. Krok – Aplikace Hammingova okna

Na frame se 400 vzorky je aplikováno H. okno o stejné délce

4. Krok – Výpočet FFT

400 vzorků se doplní nulami na 512 a je proveden klasický výpočet 512-bodové FFT

5. Krok – Výpočet spektrálního výkonu

Pro prvních 256 hodnot diskrétního spektra se určí vždy nejprve modul (absolutní hodnota) a pak její kvadrát (výkon).

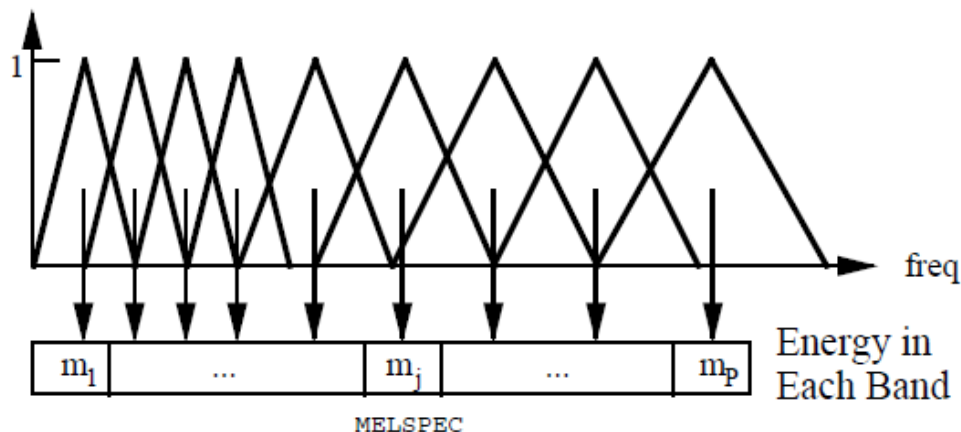
Podrobný popis výpočtu MFCC (3)

6. Krok – Rozdělení spektrálního výkonu do pásem

Zde se využije melová stupnice a na ní se pomocí trojúhelníkových oken definují (částečně se překrývající) pásma.

Výkony jednotlivých složek FFT se vždy vynásobí příslušným koeficientem okna a uvnitř okna se sečtou. Tak dostaneme výkony v jednotlivých pásmech.

Standardní počet pásem: 24

Podrobný popis výpočtu MFCC (4)

7. Krok – Logaritmus

V každém pásmu se spočítá logaritmus výkonu v daném pásmu.

8. Krok – IFFT

Zpětná Fourierova transformace se v praxi provede pomocí takzvané DCT (Diskrétní kosinová transformace). Jejím výsledkem jsou už keprální koeficienty – nejčastěji se používá **prvních 13 koeficientů**.

9. Krok – Liftrace

Výsledné koeficienty se vynásobí okénkovou funkcí uvedenou níže. Vyrovnají se rozdíly v hodnotách rozptylech mezi koeficienty.

$$c'_n = \left(1 + \frac{L}{2} \sin \frac{\pi n}{L}\right) c_n$$

Podrobný popis výpočtu MFCC (5)

10. Výpočet Delta a Delta-delta koeficientů

Ke statickým MFCC koeficientům se dopočtou dynamické (1. a 2. derivace). Používaný vzorec pracuje většinou s okolím 2 framy na obě strany.

$$d_t = \frac{\sum_{\theta=1}^{\Theta} \theta (c_{t+\theta} - c_{t-\theta})}{2 \sum_{\theta=1}^{\Theta} \theta^2}$$

11. Volitelný krok – Normalizace MFCC

Pokud se pracuje s nahrávkami z různého prostředí a získanými různými nahrávacími kanály, je vhodné provést operaci zvanou CMS nebo CMN (Cepstral Mean Subtraction/Normalization). Spočívá ve výpočtu středních hodnot všech koeficientů přes celou nahrávku a odečtení této hodnoty od koeficientů ve všech framech.

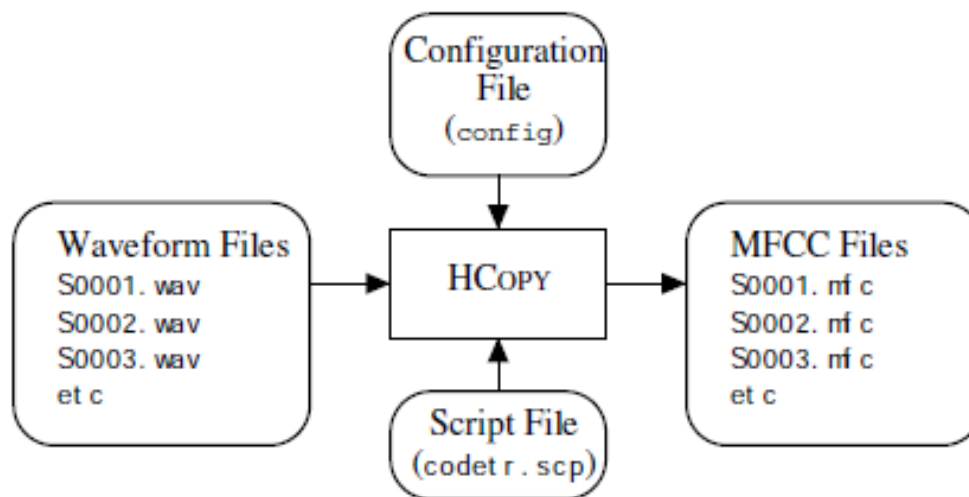
Tuto operaci nelze provádět on-line

(resp. pouze se zpožděním a tzv. plovoucím oknem zahrnujícím cca 1s předchozího signálu)

Parametrizace v HTK (1)

V HTK jsou uvedené kroky prováděny programy **HCopy**, **HWave**, **Hparm** s nastavením, které je buď implicitní nebo nastaveno v konfiguračním souboru.

Použití programu HCopy

HCopy -C Param.cfg src.wav tgt.mfc

Parametrizace v HTK (2)

Konfig. soubor pro parametrizaci – vytvoří příznaky typu MFCC_0_D_A

Param.cfg

```
TARGETFORMAT = HTK
TARGETKIND = MFCC_0_D_A
SOURCEFORMAT = WAVE
SOURCEKIND = WAVEFORM
ENORMALISE = F
WINDOWSIZE = 250000
TARGETRATE = 100000
PREEMCOEF = 0.97
USEHAMMING = T
NUMCEPS = 12
NUMCHANS = 24
CEPLIFTER = 22
DELTAWINDOW = 2
ACCWINDOW = 2
EXTENDFILENAME = T
SAVEWITHCRC = F
USEPOWER = F
ADDDITHER = -0.0000306
NATURALREADORDER = T
NATURALWRITEORDER = T
NONUMESCAPES = T
```

Úkoly do příště

1. Nahrát si trénovací data (100 vět)
2. Vytvořit jejich fonetické přepisy
(pomocí G2P z minula a ručního doladění).
3. Zparametrizovat všechny nahrávky

Příprava trénovacích dat pro fonémový akustický model

Požadavky:

- záznamy řeči v prostředí podobném cílové aplikaci
- nahrávky musí obsahovat všechny fonémy (nejlépe s odpovídající frekvencí)
- nahrávky musí pocházet od co největšího počtu osob
- nahrávky musí být textově a akusticky různorodé
- nahrávky by měly být foneticky jednoznačné (např. bez přeřeků)
- každá nahrávka musí být foneticky správně a přesně přepsána

Ke každé nahrávce musí existovat 4 soubory (jména bez diakritiky!)

1. zaznam001.wav (nahrávka)
2. zaznam001.txt (textový přepis) K obědu si dám pizzu a džús.
3. zaznam001.phn (fonetický přepis) - k objedu si dám picu a Čús –
4. zaznam001.lab (fonetický přepis ve formátu pro HTK)

Jak zvolit a nahrávat trénovací věty

1. Vytvořit seznam 100 vět.
2. Věty by měly být snadno vyslovitelné, nejlépe najednou (bez pauzy).
3. Ideální věty obsahují 10-15 slov, číslovky jsou rozepsány.
4. Věty lze brát z tisku či z jiných zdrojů (vyvarovat se cizích slov).
5. Ve větách by se měly objevit všechny fonémy, ty nejméně časté alespoň 3 x.
6. Texty převést do formátu CP1250!!! (ne UTF8, kvůli kompatibilitě)
7. K nahrávání použít vhodný software (Audacity), dobrý mikrofon.
8. Nastavit si 16 kHz a 16 bit, mono!!!
9. Vypnout případnou funkci typu Speech denoising (enhancement)
10. Větu si přečíst a pak v klidu nahrát.
Zajistit, aby před řečí bylo cca 0,5 sekundy ticha, totéž za větou.
11. Uložit pod správným jménem *.wav a *.txt.
12. Vytvořit ke každé větě fonetický přepis pomocí vašeho G2P nebo ručně (pozor na „y“, „ě“, „ď“, „X“)
13. Pozor též na podobu
„muž je“ -> „muš je“   ale   „muž byl“ -> „muž bil“

Přepis trénovacích dat (1)

Postup:

1. Máme nahrávku v souboru ***.wav** a k ní textový přepis v souboru ***.txt**
2. Pomocí přepisovacích pravidel (nejlépe s využitím programu G2P) vytvoříme nový soubor ***.phn** obsahující fonetický přepis nahrávky (včetně případného ticha na začátku, konci, případně uprostřed).
Společnost Diamo byla založena devatenáctého listopadu
-společnost_d'iamo_bila_založena_devatenáctého_listopadu-
(symbol „_“ je použit pro usnadnění čtení)
3. Poslechem zkontrolujeme automaticky vytvořený přepis a opravíme případné chyby (u cizích slov, vliv spodoby na švu slov, apod.) či doplníme ticho a šumy
*-společno**zd**_dijamo_bila_založena_devatenáctého_listopadu-*

Přepis trénovacích dat (2)

4. Ze souboru ***.phn** automaticky vytvoříme soubor ***.lab** (jedna hláska na jednom řádku)
(trénovací program nedovoluje diakritiku, nutno použít angl. symboly – viz soubor **alphabet48-CZ.abc**)

0 0 si
0 0 s
0 0 p
0 0 o
0 0 l
0 0 e
0 0 ch
0 0 n
0 0 o
0 0 z
0 0 d

Převodní soubor alphabet48-CZ.abc

Obsahuje celou fonetickou abecedu (48 symbolů fonémů, ticha a hluků) v různém kódování.

Na každém řádku je: index hlásky, symbol v kódu CP1250, anglický symbol

0 a a
1 á aa
2 b b
3 c ts
4 C dz
5 č ch
6 Č dg
7 d d
8 d' dj
....
40 - si
41 E swa
42 1 n1
43 2 n2
44 3 n3
45 4 n4
46 5 n5
47 0 n0

Symboly pro neřečové zvuky

Pokud pracujeme s nahrávkami, kde se vyskytuje nejen řeč a ticho, ale i další neřečové zvuky a ruchy, používáme k jejich anotaci tyto symboly:

Symbol	Typ hluku	Příklad, poznámka	HTK symbol
-	ticho		si
0	ráz	EU [0é0ú]	n0
1	klik	krátký zvuk	n1
2	ruch	delší slabší zvuk	n2
3	nádech		n3
4	hluk	delší silný zvuk, hudba, ...	n4
5	ehm	váhací zvuk	n5